TILSKUEREN.

MAANEDSSKRIFT

FOR

LITERATUR, SAMFUNDSSPØRGSMAAL OG ALMENFATTELIGE VIDENSKABELIGE SKILDRINGER.

UDGIVET AF

N. NEERGAARD.

SYVENDE AARGANG.

KJØBENHAVN 1890.

P. G. PHILIPSENS FORLAG.

THIELES BOGTRYKKERI.

[125]

Gensvar til Dr. Georg Brandes.

I.

Der er et forholdsvis stort Parti af Dr. Georg Brandes Artikel i »Tilskuerens« Januarhæfte, som jeg kun ugærne svarer paa. Det er den almindelige Karakteristik af mig, han giver som Indledning. Jeg vil helst gøre, som naar jeg bliver fotograferet, nemlig overlade andre at dømme om Ligheden. Dr. Brandes beraaber sig paa, at jeg selv har tillagt ham en Ævne til »psykologisk Karakteristik«. Han har ikke lagt Mærke til mine Ord; jeg sagde med velberaad Hu »*stemningsfuld* Karakteristik«. Den Stemning, der præger hans Karakteristiker, stammer altfor ofte fra hans rent personlige, forud tilfældigt vakte Antipati eller Sympati overfor sin « Genstand. Jeg anerkender i denne Henseende hans Karakteristik af mig som *meget* stemningsfuld. Men med Hensyn til vore Stridspunkter er det ligegyldigt, om han har Ret i denne Karakteristik eller ikke. Min Ringhed kunde være endnu ringere end den er, og dog kunde jeg have Ret i mit Angreb paa den »aristokratiske Radikalisme«. Blind Høne kan ogsaa finde et Korn. Men det er et Træk, der ikke er ukendt hos Dr. G. Brandes som Polemiker, at aflede Opmærksomheden fra Hovedsagen ved uvedkommende Bemærkninger, især af personlig Art. — Der er alligevel enkelte » Punkter i denne Del af Artiklen i Januarhæftet, som jeg ikke kan forbigaa.

Der er vel næppe nogen Klasse af Mennesker, som Dr. G. Brandes mener at staa fjærnere, end Teologerne. Og dog har han i sin Maade at polemisere paa ikke lidet fælles med dem. Han véd i Regelen lige saa godt som saa mange Teologer særdeles god
[126] Besked med sine Modstanderes Motiver, og som saa mange Teologer er han i Regelen ogsaa sikker paa, at det er mindre ædle Motiver, der leder dem. Det Angreb, jeg har rettet mod den aristokratiske Radikalisme, udleder han af, at jeg har »en Tilbøjelighed til at tage dygtig Afstand fra Personligheder, hvis Lod i Livet er bleven den, altid at maatte føre den upopulære Sag«. Den Insinuation, som heri ligger, afviser jeg som usømmelig og som usand. Jeg har selv gjort Rede for, hvad der bestemte mig til at skrive min Artikel »Demokratisk Radikalisme«, og jeg kan forlange at blive troet paa mit Ord. Uagtet jeg straks ved Læsningen af Artiklen »Aristokratisk Radikalisme« følte mig frastødt af det selvmodsigende og usunde i dens Tankegang., betænkte jeg mig dog længe paa at træde op med en offentlig Kritik, fordi jeg ikke vilde angribe en

fortjænstfuld Mand, der har saa mange Angribere, med hvilke jeg ikke vilde sættes i Klasse, og af hvilke jeg ikke vilde tages til Indtægt. Grunden til, at jeg alligevel gjorde det, var ikke den, at Dr. G. Brandes er *upopulær*, men netop den, at han er populær. Det er noget, som han under sine hyppige Udeladelser om sin Forfølgelse og sin Upopularitet er tilbøjelig til at overse, at han har en stor Tilhængerkreds[1)], hvad der jo heller ikke kan undre, da han har den lykkelige Gave at kunne tale med Styrke og Begejstring om hvad han i Øjeblikket er optagen af, og derfor har saa let ved at skaffe Ørenlyd for hvad han vil have frem. Jeg mærkede da ogsaa, at hin Artikel havde øvet Indflydelse paa ikke faa. Derfor bestemte jeg mig til at skrive, medens jeg først havde tænkt at indskrænke mig til at behandle Spørgsmaalet i en Kreds af Studerende, der samles hos mig. Jeg vidste meget vel, at Dr. Brandes selv og hans Ildtilbedere vilde tage mig det ilde op, og at de nok skulde regne ud, at jeg havde gjort det af et eller andet mindre smukt Motiv. Men Spørgsmaalet var, om Dr. Brandes, fordi han har været Genstand for saa mange uretfærdige og fanatiske Angreb, derfor slet ikke skulde kunne kritiseres, selv hvor han gaar ind paa andre Omraader end hans eget. At' sætte ham udenfor enhver Kritik vilde i mine Øjne være at gøre ham en meget *[127]* daarlig Tjæneste. Er der noget, der har været til hans Skade, saa er det det, at han ikke i Tide har været underkastet tilstrækkelig skarp *og tillige* tilstrækkelig upartisk Kritik.

At Dr. Brandes ikke har Ret til at tillægge mig en Tilbøjelighed til at tage Afstand fra ham som upopulær, kan jeg godtgøre ved et bestemt Faktum. Jeg har aldrig omtalt Dr. Brandes hverken i mine Skrifter eller i mine Forelæsninger (uden enkelte Steder, hvor jeg benytter nogle af hans literaturhistoriske Skrifter). Kun én eneste Gang har jeg omtalt ham offentlig. For nogle faa Aar siden kom jeg til at fungere som officiel Opponent ved en literaturhistorisk Disputats. Jeg begyndte da mit Foredrag med at beklage, at det udmærkede Talent, som vort Land ejede paa den æstetiske Kritiks Omraade, ikke ved en Lejlighed som denne kunde føre Ordet paa Universitetets Vegne. Dette kan dog vel ikke kaldes at tage Afstand?

Jeg skal ikke nægte, at der siden den Tid har været adskilligt i Dr. Brandes' offentlige Udtalelser og Optræden, der saare lidet har tiltalt mig og har gjort, at jeg *føler mig* i Afstand fra ham. Naar jeg ikke er traadt op imod ham, er det dels af den ovenanførte Grund, dels fordi jeg i det hele helst vil høre til de stille i Landet og passe mine egne

[1)] Hvilken Slags Mennesker denne Kreds bestaar af, eller rettere Dr Brandes maa ønske, at den skal bestaa af, kan maaske være noget vanskeligt at sige. Da han med en vis Haan overlader mig „Tidsalderens *dannede* Kredse", kan det ikke være dannede, hin Kreds bestaar af. Da det vel heller ikke kan være udannede, bliver der ikke andre end de *overdannede* tilbage. Mindre kan vel heller ikke gøre det.

Sager.

I øvrigt forekommer det mig underligt, at Dr. Brandes i samme Øjeblik som han tillægger mig en Tilbøjelighed til at give »ædle Roller«, tilskriver sig selv »den Lod at føre den upopulære Sag«. Det er dog en ret ædel Rolle, han derved fremtræder i, medens han tillægger mig den mindre ædle at jage efter Popularitet. —

Dr. Brandes minder om, at han allerede for 24 Aar siden havde et Sammenstød med mig, og fremhæver, at jeg har forladt det Standpunkt, hvorpaa jeg den Gang stod. Heller ikke dette kommer den Sag ved, Striden gælder. Jeg kan have haft Uret for 24 Aar siden og dog have Ret nu. Men da der er mindet om min tidligere Anskuelse, vil jeg bemærke, at jeg selv stadig har en Følelse af, at der er en indre Sammenhæng mellem min nuværende Anskuelse og den, jeg i min første Ungdom sluttede mig til. Jeg har altid senere følt det som en Styrke, at jeg gav mig Tid til saa alvorligt og grundigt, som det var mig muligt, at gennemleve og gennemtænke det teologiske Stadium; med hvilket de fleste begynde deres aandelige Udvikling, hvor denne saa
[128] end senere fører dem hen. Jeg klamrede mig saa fast til det, at jeg for ikke at komme til at opgive det, greb en, som jeg senere indsaa, umulig Udvej, Distinktionen mellem Tro og Viden, saaledes som den lærtes af S. Kierkegaard og R. Nielsen. Gennem den Tids indre Erfaringer og Kampe mener jeg at have vundet en Sans for Betydningen af personligt, inderligt Liv og en Forstaaelse af det religiøse Liv, som ingen Kritik og ingen videnskabelig Analyse senere har svækket, saa meget end min egen Tro har ændret sig. Dogmernes ubetingede Uholdbarhed blev for mig kun den ene Side af Sagen. Den Overbevisning har dannet sig hos mig, at det religiøse Problem først stiller sig i sin fulde Dybde, naar man gaar nærmere ind paa Betydningen af det menneskelige Følelsesliv, som har affødt Dogmerne, og som har haft sin Næring og sit Tilhold i dem. Den Forandring, Følelseslivet vil undergaa, naar dette dogmatiske Tilhold helt falder bort, kan man endnu næppe danne sig nogen Forestilling om. Baade fra konservativ og fra radikal Side er man dog, tror jeg, tilbøjelig til at overdrive Forandringerne, — hist, fordi man er vant til at knytte alle Livsværdier til de dogmatiske Forestillinger, — her, fordi den polemiske Holdning overfor Dogmerne let udvider sig til ogsaa at gælde Følelser, der en Stund fik Luft i Dogmerne, men i sig selv ville *kunne* faa Luft paa anden Vis. Særligt er der overordentlig meget af Kristendommens etiske Indhold, som kan beholde sin Værdi, selv om de dogmatiske Støtter, det hidtil hvilede paa, faldt bort. I den aandelige Udvikling virker Motivforskydningens Lov, i Følge hvilken Følelser og Institutioner, som Menneskeslægten er kommen til og har levet sig ind i under visse Motivers Indflydelse (her: under Indflydelse af Troen paa det overnaturlige), kunne

bevare deres Liv og deres Betydning under Indflydelse af helt andre Motiver end de oprindelige (her: den rent humane Sympati og Indsigten i Betingelserne for Slægtens sunde, harmoniske Udvikling). Denne Lov er paa det etiske og sociale Omraade, hvad Loven om Energiens Bestaaen er paa det fysiske Omraade. Naturligvis gælder denne Parallel kun med den Forskel, som Forskellen mellem en etisk-social og en fysisk Lov medfører. Men saa meget staar fast: Menneskene have i deres religiøse Forestillinger udtrykt nogle af deres allervæsentligste Livserfaringer, som ikke *behøve* at gaa tabt, og som ikke *bør* gaa tabt for Slægtens fortsatte Liv, selv om deres hidtilværende Iklædning falder bort og maa falde bort. — Jeg lægger overalt stor Vægt paa Kontinuiteten, som jo *[129]* er en af den nyere Tænknings vigtigste Principer, og hvis Betydning paa det aandelige Omraade ikke er mindre end i den fysiske Natur, selv om den er vanskeligere at paavise og fastholde hist end her

Jeg er sikkert ved denne Overbevisning ikke kommen de ortodokse nærmere. Under en Diskussion om religiøse Spørgsmaal, der for nogle Aar siden holdtes i Studenterforeningen, mindede jeg paa given Anledning spøgende om, at jeg selv havde været Teolog og tilføjede, at hvis det endnu gjaldt, hvad man sagde i min Tid: pectus facit theologum (det er Hjærtet, der gør Teologen), vilde jeg for saa vidt gærne være det endnu. Det blev mig senere fortalt, at en ung Teolog blandt de tilstedeværende sagde til sin Kammerat: »Det skulde han dog helst have ladet være at minde om!«

Den Overbevisning, jeg saaledes mener at have vundet, gør, at jeg ikke med samme Glæde og Frejdighed som mange andre ser paa Nedrivelsens Værk. Jeg véd meget vel, at jeg ikke er nogen revolutionær Natur, og jeg *vil* heller ikke være det. (Det er aldeles uberettiget, naar Dr. Brandes faar ud af en af mine Ytringer, at jeg skulde have betegnet mig selv som hørende til de revolutionære Aander). Jeg er Evolutionist. Først da jeg lærte den moderne Udviklingslære at kende, følte jeg fast Grund under Fødderne. Lige saa vis, som jeg var bleven paa, at den gamle Tro ikke kunde hævdes, lige saa vis blev jeg nu paa, at den nye Tro maatte udvikle sig af Spirer, der allerede var til Stede, og at disse Spirer ikke kunde udfoldes uden gennem lige saa alvorlige og dybtgaaende Livserfaringer som de, gennem hvilke den gamle Tro var gaaet over i Slægtens Kød og Blod. Jeg maa tilstaa, at jeg ikke med særlig Tillid og Tryghed har fulgt den fritænkeriske Bevægelse her hjemme i de senere Aartier. Den har, forekommer det mig, haft for overfladisk en Karakter, har opereret altfor meget med færdige Resultater, med Meninger, der laa i Luften, og den har hos den enkelte ikke altid baaret Vidne om at være Frugten af personlig Erfaring og selvvirksom Tænkning. Ved Siden af negativ Kritik har en æstetiserende Tendens staaet i første Linje, og begge have ofte haft en

vis Blaserthed med sig som naturlig Følgesvend.

Heldigvis kender jeg mange dygtige unge Mennesker, paa hvem denne Skildring ikke passer. Men den passer paa ikke faa, og jeg ser her en alvorlig Fare for den
[130] aandelige Udviklings Sundhed. Jeg vil ingenlunde tilsløre *den* store Modsætning mellem den rent menneskelige Livsopfattelse og den positivt religiøse. Kun tror jeg, at mange have godt af at mindes Lessings Ord: »Ikke alle ere frie, som driver Spot med deres Lænker!« —

Jeg har altsaa intet imod at blive mindet om, at jeg for 24 Aar siden stod paa et andet Standpunkt end nu. Dr. Brandes synes rigtigt nok deraf at drage den Slutning, at da jeg har forladt hint tidligere Standpunkt, vil jeg ogsaa kunne forlade mit nuværende. Jeg indrømmer Muligheden, for saa vidt jeg haaber at lære saa længe jeg lever. Det almindelige Standpunkt, paa hvilket jeg nu staar, og fra hvilket jeg har forfattet mine vigtigste Skrifter, naaede jeg til for omtrent 16 Aar siden, da jeg havde fuldendt min Orientering paa det filosofiske Omraade. Skal jeg forlade det, haaber jeg, at det først vil ske, efterat jeg har uddybet det adskilligt mere end jeg endnu har formaaet.*

Hvad Dr. Brandes angaar, er han nu naaet til et meget ophøjet Standpunkt. Han er (ganske vist i Skøderne paa Nietzsche) naaet til Overmennesket. Jeg svimler ved Tanken om, hvor højt han vil naa, naar han gør sin næste Svingning. For mit eget Vedkommende har jeg foreløbig nok at gøre med det menneskelige. Kun gennem Uddybelse og Udvidelse af det gaar den Vej fremad, som jeg kan faa Øje paa.

II.

Der er intet, Filosofien og særligt Etiken trænger mere til i vor Tid end en kritisk og alsidig Afvejen af Principernes Gyldighed og Rækkevidde, en Prøvelse af deres Anvendelighed paa saa mange forskellige Forhold som muligt. Den, hvem sligt ikke interesserer, viser, at han mangler filosofisk Interesse, men derfor kan han, som jeg har anerkendt for Nietzsches Vedkommende, meget godt være en fremragende Forfatter, naar man betragter ham fra andre Synspunkter. Af Aandrigheder, der blænde et Øjeblik, men briste som Sæbebobler ved nærmere Berøring, har Filosofien i en foregaaende Periode i Tyskland lidt mere end nok. De Nietzscheske Teorier, som Dr. G. Brandes paa en meget ukritisk Maade har gjort sig til Talsmand for, falde ganske ind under denne Rubrik.

Dr. Brandes siger, at mine Indvendinger mod Nietzsches Lære om de store Mænd
[131] »tage sig ud, som hørte man Moralisten paa et borgerligt Skuespil, opfyldt af det til

Borgerheld sigtende, rette sin Indsigelse mod en patetisk eller spottende Replik af en Prometheus, Hamlet eller Faust«. Denne Bemærkning har interesseret mig, fordi jeg selv oftere i Samtale om Nietzsche har gjort en lignende Betragtning gældende. Min Mening var: Nietzsches Tankegang kunde være af stor Interesse, og det kunde aldrig falde mig ind at rette nogen Kritik imod den, hvis den var kommen frem i Form af Replik eller Monolog i et Drama. Jeg vilde ikke en Gang have kritiseret ham, hvis han ikke i Artiklen »Aristokratisk Radikalisme« var bleven præsenteret som en stor Filosof. Hvis det, han giver, skal være Filosofi, er det meningsløst. Filosofien er nu én Gang mere prosaisk end Digtekunst og Retorik, og den har maaske næppe endnu lært at være saa prosaisk, som den bør være.

Jeg tror at kunne sige, at jeg ikke overvurderer Etikens Videnskabelighed. Der vil ikke kunne paavises nogen Fremstilling af Etiken, som er saa lidet dogmatisk, som min. Jeg har ladet mig det være særligt paaliggende at vise Grænserne for Begrundelse paa dette Omraade, baade hvad Opstillingen af Principerne, og hvad deres Anvendelse angaar. Og jeg har i Fortalen udtrykkelig udtalt Muligheden af, at jeg, trods min Bestræbelse, ikke overalt har naaet den fulde Begrundelse af mine Paastande. Jeg har altsaa selv advaret mine Læsere. Der er ingen, som har forlangt af Dr. Brandes, at han skulde lade sig imponere.

En underlig Udtalelse er denne: »Da jeg endnu har en lille Tvivl, om Moralen virkeligt er en Videnskab, saa betragter jeg de Principer, som nogle af de bedste Hoveder eller varmeste Hjærter i den nyere Tid have gjort gældende for den, som fortræffelige *Regulativer*, men ikke som mer«. (p. 20). Jeg gad vide, hvad Etik skulde være andet end netop en Lære om Regulativer, — en Lære om deres Udspring og Begrundelse og om de Konsekvenser, der ved omhyggelig Tænkning og ved Benyttelse af saa mange Fakta som muligt kunne udledes af dem. Dr. Brandes' Studium af Etiken synes i flere Henseender ikke at have været heldigt, siden han ikke en Gang har opdaget dette. Om Etiken end blev langt mere videnskabelig end den har Udsigt til at blive, saa vilde den dog aldrig blive andet end en saadan Lære om Regulativer.

Etiken er, tror jeg, i vore Dage kommen ind paa en sundere og frugtbarere Metode end den i den forudgaaende Periode anvendte; men det følger af sig selv, at paa dette Omraade ville stedse afgørende Modsætninger gøre sig gældende. Dr. Brandes gør *[132]* dog disse Modsætninger større end de ere, idet han paa aldeles udvortes Vis river nogle Sætninger fra forskellige Forfattere ud af deres Sammenhæng og benytter den forskellige Ordlyd til at frembringe Skinnet af fundamental Uoverensstemmelse. Saaledes stiller han *Steinthals* Sætning: »Kulturen i og for sig er altid sædelig« op imod

min Sætning: »Ikke al Kulturvirksomhed er etisk«. Men hvis Læseren vil efterse det af Dr. Brandes citerede Sted hos Steinthal (Allg. Etik p. 169) i dets hele Sammenhæng, vil han finde, at Steinthal ved »Kultur« tænker paa al saadan aandelig og materiel Virksomhed, ved hvilken »den sædelige Virksomhed fremmes«. Kulturen er efter Steinthal kun sædelig, *fordi* den fremmer sædelig Virksomhed. Jeg tager Ordet Kultur i videre Betydning end Steinthal, nemlig om al Bearbejdelse af det naturligt givne, om enhver Brug af Kræfterne, der fører ud over den Tillæmpelse, som allerede er vunden. Og derfor siger jeg: Kulturen er kun etisk, *for saa vidt* den udvikler de menneskelige Kræfter paa en sund og harmonisk Maade. Det er Kulturen (efter min Betydning af Ordet), der har hidført det sociale Spørgsmaal, hvis Forgreninger egentlig alle specielle etiske Spørgsmaal ere. Mit »*for saa vidt*« rimer sig fortræffelig med Steinthals »fordi«, naar man bemærker hele Sammenhængen. — Dr. Brandes siger fremdeles om Steinthal: »Som radikalere Tænker end Høffding anser han Ægteskabet, som vi kende det, for uetisk«. Hertil maa jeg bemærke, at hvad jeg har skildret i min Etik under Navn af »det frie Monogami« udtrykkelig er betegnet som *et Ideal*, skøndt ikke et Ideal, der svæver i Luften, da ethvert lykkeligt og alvorligt Ægteskab indeholder en *Tilnærmelse* dertil (Etik p. 182). Jeg har ikke lagt Skjul paa den bestaaende Ordnings Ulæmper, og jeg har fremhævet, at først ved fyldigere Udvikling af Kvindens aandelige og materielle Selvstændighed kan Tilnærmelsen til det angivne Ideal blive større (Etik p. 188 f. 195). I Virkeligheden er jeg paa dette Punkt ikke uenig med Steinthal. Jeg er heller ikke uenig med ham i hans Opfattelse af Socialismen. Paa ham tænkte jeg netop, da jeg skrev følgende Linjer: »Dersom Socialismen — i Betydning af Fælleseje og Fællesbrug af Arbejds- og Forbrugsmidler — udvikler sig som Frugt af fri Sammenslutning, og dersom den kan bestaa uden en stærk Centralmagt, saa behøves der intet nærmere Bevis for, at den forudsætter en anden Menneskenatur end den,
[133] vi kende, og den maa altsaa haabe, at der kan foregaa en stor og gennemgribende Forandring af Menneskenaturen. Dette Haab kunne vi dele« (Etik p. 251). Jeg lægger kun større Vægt end Steinthal paa Vanskelighederne ved dette Haabs Virkeliggørelse og paa Nødvendigheden af at finde Udgangspunkter for Arbejde og Udvikling i den forønskede Retning. Vistnok vilde jeg, naar jeg nu skulde udarbejde min Etik, anlægge Fremstillingen saaledes, at jeg kom Socialismen en Streg nærmere end da jeg for snart syv Aar siden gjorde Udkast til Afsnittet om det sociale. Spørgsmaal.

Hvad angaar Forholdet mellem *Friederich Paulsens* og min Etik, kan jeg anføre et Faktum, som ogsaa viser, at Uoverensstemmelserne mellem forskellige Etikere ikke have saa meget at sige, som Dr. Brandes paastaar. Jeg haaber ikke at begaa nogen

Indiskretion ved at anføre en Udtalelse af Friederich Paulsen i et Brev til mig af 2. Juli 1887, efterat jeg havde sendt ham den danske Udgave af min Etik. Han skriver: »Deres Etik traf mig i Færd med at udarbejde min egen Etik til Offentliggørelse. Jeg skyndte mig at læse de Partier, med hvilke jeg netop var beskæftiget, dem, som behandle de sociale Problemer. Mit Haab om at møde Tanker, der bares af samme Grundanskuelser og i det væsentlige førte til samme Løsninger, blev ikke skuffet. Jeg har med stor Glæde og Tilslutning læst Deres Udviklinger angaaende disse Punkter. Semestrets Begyndelse afbrød mit Arbejde og min Lekture. Nu har jeg endelig læst de første Afsnit,* som behandle Principerne. Overensstemmelsen mellem vor Maade at se og fremstille Tingene paa var mig ofte overraskende«. — Jeg kan hertil føje, at i de Samtaler, jeg tidligere havde haft med med Prof. Paulsen, vare de herhenhørende Spørgsmaal ikke komne frem. Vi vare altsaa uafhængigt af hinanden komne til aldeles lignende Opfattelser og Resultater. Jeg har saa meget des mere Grund til at mindes Prof. Paulsen, naar jeg slaar et Slag for min Etik, som det var ved hans velvillige Medvirken, at den tyske Udgave af denne Bog udkom (nogle Maaneder før hans egen).

Mange af de Uoverensstemmelser mellem moderne Etikere, Dr. Brandes mener at have fundet, ville saaledes ved opmærksom Opfattelse falde bort. Men, som sagt, forskellige og modsatte Retninger ville paa dette Omraade stedse gøre sig gældende. Den videnskabelige Karakter af den etiske Diskussion vil bero paa, i hvilken Grad de, der tage Del i den, støtte sig til bestemte Grunde og til Fakta. Derved udelukkes ikke »Stemningsrigdom«. Det vilde endog være unaturligt at drøfte etiske Spørgsmaal, *[134]* uden at det i Aand og Tone mærkedes, at det er store og afgørende Ting, det drejer sig om. Naar blot Stemningen følger Tanken, i Stedet for at lede den, er den ingen Hindring for den rationelle Begrundelse. Men jeg maa gentage min Paastand fra min første Artikel, at baade Nietzsche og Dr. G. Brandes forveksle en kraftig Stemningsudtalelse med begrundende Tænkning. Brandes citerer i sin anden Artikel et Brev fra Nietzsche, i hvilket denne erklærer, at han har »en Mistro til Dialektik, endog til Grunde«: Udtalelsen (hvis Interesse fra et rent psykologisk Synspunkt jeg ikke miskender) synes dog at være lidt underlig, naar den skal tjæne som Bevis for Mandens filosofiske Interesse. I Filosofien vil der stedse vedblive at være mange ubekræftede Paastande, mange Hypoteser. Men en Hypotese er ikke et Paafund, som et begavet Individ har Mod til at udtale. En Hypotese er en *begrundet* Formodning, en ved stræng Tænkning vunden Konsekvens, som kun endnu ikke har fundet, og maaske ikke kan finde sin Bekræftelse ved Erfaring. Der dukke saa mange Stemninger op, som kunne fortjæne at faa et klart og kraftigt Udtryk; men kun gennem *alsidig* Prøvelse kunne de give Stødet

til at vinde Klarhed over Virkelighedens og Livets Forhold. Under en saadan Prøvelse faar man Brug for mange Sætninger, der fra et. æstetisk Synspunkt kunne synes »trivielle« eller »næsten-trivielle«, især naar man river dem ud af deres Forbindelse. »Og« og »men« ere ogsaa trivielle, forslidte Ord, og dog nødvendige for at udtrykke en Sammenhæng. Det er lettere at naa en pointeret Form, naar man uden videre skyder alle Sagens forskellige Sider tilbage med Undtagelse af én eneste. Men den naaes da ogsaa paa Sandhedens Bekostning. »Fornemmere« (for at bruge et af den Nietzscheske Skoles Yndlingsudtryk) er det maaske. Men allerede Kant klagede i sin Tid over en vis »fornem Tone i Filosofien«, der viste sig i, at man ansaa det for at være under sin Værdighed at give den alsidige og besindige Begrundelse af sine Paastande. At denne Klage passer paa Nietzsche, er jeg ikke ene om at hævde. I en Anmældelse i »Deutsche Rundschau« (1887), som først nu kommer mig for Øje, skriver Georg v. Gizycki om et af Nietzsches Skrifter: »Bidrag til virkelig Videnskab har jeg ikke fundet i Bogen. Dette vil Forfatteren anse for en Kompliment; ti »»Was ist der wissenschaftliche Mensch?«« Nietzsche svarer: »»Zunächst eine unvornehme Art von Mensch««; og han elsker fremfor alt det fornemme«. —

[135] Jeg tror derfor ikke, at jeg har gjort Nietzsche Uret. Derimod gør Dr. Brandes mig Uret, naar han anker over, at jeg i Slutningsbemærkningen af min Artikel »Demokratisk Radikalisme« har udtalt en Beklagelse over den Sygdom, der har rammet Nietzsche. Han mener, at denne Beklagelse ikke »klinger rigtig ægte«. Det kommer an paa Gehøret. Jeg har ikke sagt andet, end hvad jeg virkelig føler overfor en Mand, jeg selv har anerkendt som en fremragende Forfatter. Og min Bemærkning refererede sig til et Sted i Dr. Brandes' *egen* Artikel, hvor han omtaler Nietzsches Sindssygdom! Kun én Ting tog jeg ikke med fra dette Sted hos Dr. Brandes: nemlig hans Forklaring af Sindssygdommens Udspring af potenseret Selvfølelse. Om der i den offentlige Forkyndelse af denne Forklaring ligger nogen særlig Hensynsfuldhed fra Dr. Brandes' Side overfor den af ham højt beundrede Forfatter, til hvem han har staaet i et vist personligt Forhold, vil jeg lade staa hen. Hvor det gælder Takt, ere Meningerne jo meget forskellige.

— En ikke ringe Del af sit Svar anvender Dr. Brandes til et Forsøg paa at godtgøre, at jeg i forskellige Henseender har misforstaaet Nietzsche. Jeg skal gøre Rede for, hvorledes det dermed forholder sig.

1. Inden jeg i »Demokratisk Radikalisme« gik over til at belyse de enkelte Paastande i Dr. Brandes' første Artikel, havde jeg i Forbigaaende henvist til den ovenfor omtalte karakteristiske Overensstemmelse mellem Nietzsche og Brandes, at de ere

tilbøjelige til at overse Forskellen mellem en Overbevisnings Styrke og dens Gyldighed. Jeg anførte et Par Steder af Nietzsches i filosofisk Henseende vigtigste Værk, i hvilket han taler imod den videnskabelige Nøjagtighed og Ængstelighed som Rest af Askesen og Dogmatismen. Dr. Brandes giver mig en hel Lektion i hele dette Afsnit hos Nietzsche, en Lektion, jeg aldeles ikke havde behøvet, da jeg har forstaaet det ganske paa den Maade, han udvikler. (Kun én Indrømmelse maa jeg gøre. Jeg har ikke gengivet Nietzsches Udtalelse ordret. Jeg har ladet ham sige: »Hvis nu intet var mere guddommeligt end Løgnen!« i Stedet for: »Hvis nu intet mere var guddommeligt, det skulle da være Løgnen!« Denne Forskel gør ikke stort til Sagen, skøndt Dr. Brandes gør et Nummer af den. Nietzsche udtrykker sig blot noget *stærkere* end i min Gengivelse). Den hele Tankegang hos Nietzsche er aldeles ikke ny. Den gaar i Korthed (for at benytte Dr. Brandes' Resumé) ud paa, at »da i Livet baade Sandhed og Usandhed stadigt *[136]* vise sig nyttige, kan den videnskabelige Overbevisning [om Sandhedens Vigtighed] ikke have sin Oprindelse i en Beregning af Nytten, men maa være opstaaet til Trods for, at Unytten og Faren ved at ville Sandhed *for enhver Pris*, stadigt læres af Livet.« Hvorfor ikke bedrage og lade sig bedrage? — Den Tankegang, som hermed er antydet, er under forskellige Former kommen frem i Sammenhæng med den kritiske Filosofi, Udviklingslæren og Velfærdsmoralen, sjældent dog i en saa forskruet Form som hos Nietzsche. Hans Fortjæneste er her kun at overdrive den og dernæst indklæde den i sin sædvanlige Profetstil. — Problemet er: hvorledes forholder Erkendelsesdriften sig til Kampen for Tilværelsen? Da det ofte er et Spørgsmaal paa Liv og Død, om der sanses og tænkes ret, vil det være let at forklare, hvorledes Erkendelsesdriften kunde vækkes under Kampen for at bestaa. De Racer, der aldeles ikke havde nogen Trang til Sansning og Tænkning, eller ikke tilstrækkelig Trang, vilde gaa under, da de vilde blive overfløjede og fortrængte af Racer med skarpe Sanser og energisk Tænkeævne. Ganske vist, dersom Nietzsche havde Ret i, at Usandhed spillede lige saa stor en Rolle i Tilværelseskampen som Sandhed, vilde Erkendelsesdriften være uforklarlig. Kun kunde man sige, at Ævnen til at lyve og bedrage forudsætter Ævne til at finde Sandheden; ti Bedrageren maa kende de virkelige Forhold for at kunne anvende sin List paa rette Maade. Det er nu en tydelig Overdrivelse, Nietzsche gør sig skyldig i, naar han antyder, at en Drift til Usandhed og Bedrag lige saa godt kunde have udviklet sig, som den modsatte Drift. Kampen for Tilværelsen nøder det menneskelige Samfund til at trænge Løgnen tilbage blandt dets Medlemmer indbyrdes. Gensidig Aabenhed og Sanddruhed er en Livsbetingelse, som kun til en vis Grad kan krænkes uden fuldstændig Opløsning af alle Samfundsforhold. Naar Driften til Erkendelse og

Sandhed nu til en vis Grad begunstiges, og begunstiges mere end den modsatte Drift, saa vil ogsaa her Motivforskydningen gøre sig gældende: hvad der først øvedes som Middel i Kampen, vil øves for dets egen Skyld, med umiddelbart Velbehag ved selve Kræfternes Brug, afset fra det praktiske Udbytte. Der danner sig en ren intellektuel Drift, og den intellektuelle Glæde bliver mulig. Dette sker i Kraft af den almindelige psykologiske og fysiologiske Lov, at naar en Virksomhed først er bleven tilstrækkelig
[137] indøvet, vil den kunne foregaa med Lethed og paa uvilkaarlig Vis, selv om den først krævede Anstrængelse og maatte udløses ved ydre Paavirkning. Saaledes opstaar den videnskabelige og den filosofiske Interesse, som forfølger sit Maal, selv om intet praktisk Udbytte er i Sigte, og selv om det viser sig haabløst at udtømme og omspænde Virkelighedens uendelige Indhold. En videre gaaende Betragtning vil dog vise, at alle videnskabelige Sandheder og alle filosofiske Ideer af Betydning ikke skyldes den blotte intellektuelle Interesse, men at Tænkningen, det være ad nok saa mange Omveje, tilsidst stedse godtgør sin Betydning for den praktiske Udvikling af Menneskelivet. Hvor Tænkningen er kommen for langt bort fra Livet, er den gærne i Færd med ogsaa at komme bort fra, hvad der tjæner dens egen Udvikling.

Jeg tror at kunne sige, at hvis Nietzsche havde set mere ædrueligt og alvorligt paa Tingene, vilde han ikke have spildt saa megen uægte Dybsindighed paa dette Punkt. Havde han haft mere virkelig filosofisk Interesse, vilde hans Stemningsleg paa Filosofiens Grænse ogsaa haft større Værdi.

2. Mod min Bemærkning om, at Nietzsche ikke har frigjort sig fra Schopenhauer, strider det ikke, at han forskellige Steder polemiserer mod denne. Som jeg har paavist, benytter han stærkt den Schopenhauerske Tohed: Væmmelse ved Livet — Medlidenhed med Livet. Men medens Schopenhauer stiller Medlidenheden i Modsætning til Væmmelsen og overvinder denne ved hin, bliver den Medlidenhed, der findes i Verden, for Nietzsche kun en saa meget des større Grund til at væmmes ved Verden. I denne Forstand kan man sige, at han stadigt bruger de Schopenhauerske Briller. Havde han været helt frigjort for Schopenhauer, havde hans Tanker modtaget kraftige Impulser fra helt andre Sider, saa vilde hele hans Opfattelse være kommen 'til at se anderledes ud. Gennem Schopenhauer hænger han tilbage sammen med Romantiken i Aarhundredets første Decennier.

3. Overfor min Paastand om, at Nietzsche forveksler Spørgsmaalet om Moralens *historiske Oprindelse* med Spørgsmaalet om dens *Værdi*, anfører Dr. Brandes flere Steder, hvor Nietzsche omtaler Forskellen mellem disse to Spørgsmaal. Saadanne Steder kendte jeg meget vel. Men det for mig afgørende var, at Nietzsche i det Skrift, i hvilket

han har fremstillet sin i filosofisk Henseende betydningsfuldeste Teori, næmlig »Genealogie der Moral«, afgør Spørgsmaalet om Moralens Oprindelse *som om* Spørgsmaalet om dens Værdi dermed ogsaa var afgjort. Han erklærer udtrykkeligt Behandlingen af *[138]* det første Spørgsmaal for Middel til Afgørelsen af det andet (Genealogie der Moral, p. IX), og begge Dele slaa hele Bogen igennem over i hinanden. Af sin Teori om Moralens Oprindelse udleder han en Forkastelse af den hidtil udviklede Morals Værdi, og paa den anden Side er det tydeligt nok, at han har lagt sin egen sygelige Antipati mod Demokrati og Socialisme over i de gamle Slægters Tankegang, i hvis Foragt for de lavere staaende Stænder eller Racer han .finder Moralens Udspring.

4. Hvad selve Nietzsches »Moralgenealogi« angaar, fandt jeg en Modsigelse i den, da han anser de reaktive Følelser, d. v. s. dem, der fremkaldes ved Trang til Modvirken overfor andre, for slettere end de aktive, som ikke i den Grad ere bestemte udefra. »Det aktive, angribende, overgribende Menneske«, siger Nietzsche (Geneal. der Moral p. 64), »staar bestandig Retfærdigheden hundrede Skridt nærmere end det reaktive; det er for ham aldeles ikke nødvendigt at vurdere sin Genstand paa falsk og forud indtagen Vis, saaledes som det reaktive Menneske gør og maa gøre«. Jeg bemærkede hertil, at Foragt lige saa vel er en *reaktiv* Følelse som Nag, og at jeg ikke kunde indse, hvorfor den forulæmpedes og nedtrampedes Hævnlyst skulde være lavere og uædlere end Selvfølelsen og Foragten hos den, der tramper paa ham. Foragt og Nag svare i psykologisk Henseende ganske til hinanden. Begge opstaa kun ved bestemt udprægede Modsætningsforhold og regnes derfor gærne af Psykologerne til hvad man paa Tysk kalder »Erwiederungsgefühle« (Smlgn. A. *Horwicz*: Psychologische Analysen. II, 2. p. 325 f.). I sin aristokratiske Iver har Nietzsche her gjort Vold paa Psykologien.

Dr. Brandes mener, at den aristokratiske Selvfølelse og Foragt overfor andre vel er en *relativ* Følelse, men ikke nogen *reaktiv* Følelse. Denne Distinktion kender Nietzsche ikke. Lige efter at han, som anført, har erklæret det »aktive« Menneske for bedre end det »reaktive«, bebrejder han den moderne Biologi, at den har borteskamoteret Begrebet om den egentlige Aktivitet. »Man stiller »»Tillæmpelsen«« i Forgrunden, det vil sige, en Aktivitet af anden Rang, en blot Reaktivitet« (Anf. Skr. p. 69). Altsaa han hævder udtrykkeligt, at der skal gives Følelser, som ikke bero paa Tillæmpelse, d. v. s., ikke ere bestemte ved Forhold til noget ydre, ikke ere relative, og at den aristokratiske Selvfølelse skal være af denne Art. Har jeg da ikke Ret i min Indvending, at en saadan *[139]* Selvfølelse ikke *kan* opstaa uden i Modsætning til og som aandelig Modvirken mod Svagheden og Usselheden, og at den altsaa lige saa vel er en »reaktiv« Følelse som

Naget, der udspringer som Modvirken mod Forulæmpelse? — Dersom »reaktive« Følelser ere af lav Natur, saa passer det paa Foragten lige saa vel som paa Naget, og hans Teori om hins naturlige Ædelhed falder sammen. —

Ved sin Lovprisning af Foragten og ved sin Paastand om Naget og Misundelsen som herskende hos den store Masse viser Nietzsche sig besjælet af en af de værste af de Stemninger, som Militarismen har fremkaldt indenfor det tyske Folk i visse Kredse. Overmod og Ringeagt have udviklet sig hos de herskende Klasser, naturligvis med mange hæderlige Undtagelser. Selv ved de Statsforanstaltninger, man hidtil har sat i Værk for at lindre de sociale Ulæmper, ytrer der sig baade i Anlægget og Gennemførelsen en Mistanke mod enhver *selvstændig* Livsytring fra neden, enhver Fordring om Selvstyrelse. Man er tilbøjelig til at se den hele socialdemokratiske Bevægelse som udsprungen af Nag og Misundelse, hvad den dog sikkert *ikke* er i nogen højere Grad end en hvilken som helst anden Standsrejsning, om hvilken Historien bærer Vidnesbyrd. Noget af det, som er Nietzsche mest imod i Nutiden, er dens Utilbøjelighed til at lade sig regere, hvad han kalder dens »Misarchisme«. Det synes da, at den Selvraadighed, Dr. Brandes i Tilslutning til Nietzsche har anbefalet, i Følge Mesteren selv allerede praktiseres i fuldt Maal, — rigtignok af de mange, ikke af de udvalgte faa. Men hvorledes skal man drage Grænsen? Og var det i hvert Tilfælde ikke bedst ikke at *tale for meget om den nye Lære*, for at dens Praktisering kunde blive forbeholdt de udvalgte? —

Det vilde efter den literaturhistoriske Metode, som Dr. Brandes plejer at anvende (rigtignok sjældent paa Forfattere, han i Øjeblikket sympatiserer med), have ligget ham nær at betragte Nietzsche som Udtryk for visse Strømninger indenfor det moderne tyske Aandsliv. Baade paa Grund af Nietzsches Begavelse og paa Grund af hans Sygelighed faar saa meget i den almindelige Tilstand Luft gennem ham paa særlig intensiv Maade. I Lyset af sine Stemninger betragter han saa, hele Verdenshistorien, især Moralens og Religionens Udvikling. Ikke som filosofisk Teori, men som Replik
[140] eller Monolog have hans Ord Interesse. — Inden jeg forlader Nietzsche, vil jeg endnu slaa fast, at Dr. Brandes i sin anden Artikel aldeles *ikke har svaret noget som helst paa selve Hovedpunkterne i min Kritik af Nietzsches Moralgenealogi* (se min Artikel »Demokratisk Radikalisme«, »Tilskueren«. November-December Hæftet 1889, p. 869 f. og 871 f.), altsaa *af det hos Nietzsche, hvorpaa den hele Teori om aristokratisk Radikalisme tilsidst grunder sig.* — Dette vil vise sig at hænge sammen med den ejendommelige Beskaffenhed af Dr. Brandes' Svar i det hele.

III.

Det var to Hovedpunkter i Artiklen »Aristokratisk Radikalisme«, min Indsigelse drejede sig om: 1) Teorien om de store Mennesker, og 2) Velfærdsmoralens Gyldighed. Lad os se, hvorledes disse to Stridspunkter stille sig efter Dr. G. Brandes' sidste Udtalelse.

1. Hvad der gav Dr. Brandes' Artikel »Aristokratisk Radikalisme« dens Betydning og voldte dens store Virkning, var, at naar man holdt sig til den hele Stemning og Tankegang i den og særligt mærkede sig enkelte Kraftsteder, maatte man faa ud, at han (i Tilslutning til Nietzsche) proklamerede, at den historiske Udviklings Maal var naaet i de forholdsvis faa store Mennesker, i Forhold til hvilke alle andre kun vare Midler og Omveje, naar de da ikke vare Hindringer. Det er denne Sætning, som — hvis den virkelig ligger i Artiklen — giver denne dens Nyhed og berettiger den Opsigt, den har vakt. Det er denne Sætning, og kun den, jeg har angrebet. Men jeg tog straks et Forbehold, idet jeg ikke klart kunde se, om det virkelig var Meningen at opstille den nævnte Sætning, da andre Udtalelser tydede paa, at hine store Mennesker dog *tillige* skulde betragtes som Midler og Redskaber for Slægtens *fortsatte* Liv og Udvikling. Hvis dette er Meningen, sagde jeg, bortfalder al min Betænkelighed og hele min Kritik.

Dr. Brandes har nu selv erklæret, at dette sidste har været hans Mening, og Sagen er for saa vidt klar. Han maa jo selv bedst vide, hvad han har ment. Jeg vil kun sige, at han da har været meget uheldig med at udtrykke sig. Hans Erklæring vil sikkert vække Forbavselse hos Læserne af hans første Artikel, ikke mindst hos dem, der i god Tro have dateret en ny Æra fra de store Ord (ti andet var det altsaa ikke), den indeholdt.

Faktisk har Dr. Brandes ved sin Erklæring brækket Spidsen af de store Ord og de dristige Tanker i sin første Artikel. Det Hovedindtryk, jeg for mit Vedkommende har faaet af hans anden Artikel, har mindet mig om den brave Præst, der, da han saa Menigheden saa stærkt bevæget ved hans Præken, trøstede den med disse berømte Ord: »Græd ikke, lille Børn, det turde være Løgn alt sammen!« *[141]*

. — Dog giver denne anden Artikel mig, hvad Spørgsmaalet om Stormennesker angaar, Anledning til nogle Bemærkninger.

Der bebrejdes mig, at jeg gør en »plump, udialektisk Forskel mellem Maal og Middel«. Jeg føler mig ikke ramt herved. Jeg har benægtet, at de store Mennesker *kun* vare *Maal, de* andre kun Midler. Den Opfattelse, *jeg* i min Etik havde søgt at gennemføre, var netop den, at ethvert Væsen med *Ævne til at* føle Lyst og Smerte

er at betragte *paa én* Gang som Maal og Middel. Dette Princip afgiver en Maalestok ved Undersøgelsen af de enkelte Livsforhold. Naturligvis vil Forholdet mellem Maal og Middel være højst forskelligt for de forskellige Væsner efter deres indre og ydre Vilkaar. Jeg ser Sagen paa den Maade, at ved Ordet Maal betegnes her særligt den passive *Side, den* Side, fra hvilken vi forholde os modtagende. Barnet er saaledes Maal for Moderens Omhu og Arbejde. Ved Ordet Middel betegnes derimod her den aktive Side, den Side, fra hvilken vi forholde os handlende. Derfor fandt jeg i min første Artikel det mest karakteristiske for de store Mennesker i, at de ere *de store Midler, de store Tjænere*. De have jo Ævne til ved deres Væren og Virken at blive *Udgangspunkter* for stærke og varige Strømninger, der bringe aandelige og fysiske Livsbetingelser og Livsspirer til Veje for store Kredse. Som Goethe har udtalt det: de store Geniers Produktivitet strækker sig ud over deres egen Person og Tid og virker maaske Aarhundreder igennem. Derfor kunde jeg ikke gaa ind paa den »simple Tro til, at Menneskehedens Maal ikke er et i det *uendelige udskudt*, men maa ligge i dens højeste Eksemplarer«. (Brandes: Aristokratisk Radikalisme, p. 575). Jeg vilde netop sige: den største er den, der sætter noget i Bevægelse, hvis Virkninger gaa i det uendelige, og som aldrig ophører at virke som Middel til Liv og Lykke for de mange. Ordet *sidste Maal* synes dog uheldigt valgt for det, hvis Betydning netop er at være Udgangspunkt. Kraften kende vi kun gennem dens Virkninger, og efter dens Virkninger 'maa vi vurdere den.

[142] Jeg har ingenlunde lagt Vægten paa, hvor meget det store Menneske selv *føler sig* som Middel. Jeg har kun i Forbigaaende sagt, at de store Mennesker selv ganske sikkert vilde afvise den Nietzscheske Teori, fordi de hverken i deres Modtagen eller i deres Virken føle sig sondrede fra den øvrige Menneskehed, og fordi de ene i den Idé, i den Sag, de tjæne, ville finde Maalestokken for deres Værd. At Linen i dem skulde være løben ud, ville de ikke gaa ind paa. Jeg har udtrykkelig gjort opmærksom paa, at Stormennesket hverken behøver *at tænke paa* Menneskehedens Velfærd eller en Gang at have nogen klar Bevidsthed om sin Opgaves Betydning. Det største øves ofte uvilkaarligt, drømmende, instinktmæssigt. Det Motiv, af hvilket vi erklære et Menneske for stort, *behøver* ikke at være det, der har besjælet dette Menneske selv ved dets Handlen. Eller som jeg plejer at udtrykke det: Vurderingsmotiv og Handlingsmotiv behøve ikke at falde sammen. Og det kan ofte være heldigt, om de ikke gøre det. Naar en stor Mand falder i Vandet, vil det næppe være heldigt, om han vil give sig til at beregne, om det nu ogsaa for Menneskehedens Vel er nødvendigt, at han kommer op. Derimod vil det være heldigt, om hans Selvopholdelsesinstinkt er

saa stærkt, at han uden videre arbejder sig op. Og saaledes forholder det sig ogsaa med al Virken i det store, ja i Grunden med al Virken. Det sidste Maal tjæner ved de enkelte Handlinger og Værker kun som en Maalestok, et Kriterium, der i Regelen kun højst indirekte og gennem mange Mellemled, som langvarig Refleksion maa udfinde, kan anvendes paa de særegne Tilfælde. Baade Tankeløshed og Hensynsløshed kunne derfor ofte være at anbefale.

Ogsaa jeg betragter det store Menneske som Kulturens Kilde. Det udtalte jeg i »Demokratisk Radikalisme« p. 855 f. 857 f., og det var allerede en Hovedtanke i min Etik, hvor den navnlig bliver af Betydning ved Spørgsmaalet om Statens Forhold til Kulturen. Jeg har dér hævdet, at Kulturen ikke er Statens Værk, ti »baade den materielle og den aandelige Kulturs Oprindelse fører os stedse tilbage til enkelte Individer, i hvis Bevidsthed de nye Tanker ere blevne til. Indenfor den enkeltes Bevidsthed have disse nye Tanker deres første Kamp for Tilværelsen at bestaa.… Hvad der saaledes har udviklet sig i det skjulte, kan senere komme Statslivet til Gode, men dette kan ikke selv fra først af udvikle det« (Etik p. 366).

Store Mennesker kunne altsaa aldrig undværes. Dr. Brandes mener nu, at jeg si- *[143]*
ger mig selv imod, naar jeg (overfor Overvurderingen og Forgudelsen af de store Mennesker) udtaler, at *det dog ofte var bedst, om de havde kunnet* undværes. Hvilken Selvmodsigelse ligger der heri? Det er jo dog en klar og simpel Tanke, at et stort Menneskes historiske Uundværlighed ofte kan bero paa, at Udviklingen har taget en ulykkelig Vending, at man er kørt fast, at Samfundet er ved at opløse sig. Livet er blevet tomt, betynget, delt. Da kommer den store som Frelseren. Men var det dog ikke bedre, om de mange havde kunnet rejse sig ved egen Hjælp? Det er jo dog det, Hjælperen vil: give dem Kraft til at hjælpe sig selv! Mig forekommer Selvmodsigelsen netop at være paa deres Side, der mene, at den store Hjælper er Formaalet, og at han fremfor alt maa komme til at anvende sin Ævne til at hjælpe, hvilket forudsætter, at man maa bringe Folk i Ulykke, for at denne Ævne ikke skal ligge ubrugt hen! Det skulde altsaa ikke have været heldigst for Frankrig, om det ikke havde behøvet Jeanne d'Arc til at hjælpe sig? Eller naar en genial Advokat ved sin glimrende Skarpsindighed og Veltalenhed frelser et Menneske, der var uskyldigt anklaget af lumske Fjender, saa skulde det ikke være bedre, om der ingen lumske Fjender og kortsynede eller partiske Dommere var? — Det forekommer mig at være Livets egen Ret, det her gælder, og det forekommer mig, at jeg med Grund har brugt Ordet Moloksdyrkelse om den Anskuelse, jeg her bekæmper.

Man kan sige: det er jo dog kun et fromt Ønske, at de store Mennesker *skulde*

kunne undværes, naar de nu faktisk *ikke kunne* undværes. Jeg har heller ikke fremført det som andet. Men det tjæner dog til at belyse det hele Spørgsmaal. Større Vægt lægger jeg ikke paa denne Betragtning. Jeg forstaar ogsaa meget godt den Følelse, der i den gamle Kirke førte til Udraabet: felix culpa! d. v. s. »Godt, at vi have syndet, — ellers havde vi ikke faaet en saadan Frelser!« Det er den samme Tankegang, som gør,* at Clärchen priser Kærlighedens Lykke, der bestaar baade i at *sørge* og juble. (Smlgn. »Demokratisk Radikalisme« p. 861 f.). I det virkelige Liv ere Sorg og Lyst, Nød og Hjælp, Opløsning og Udvikling, saa inderligt knyttede til hinanden, at vi ikke kunne tænke os, hvorledes de menneskelige Kræfter skulde kunne udvikles og anvendes uden netop gennem en saadan Bølgegang. Det bliver altid kunstigt, naar vi tænke det
[144] ene Modsætningsled bort. Men med mit Tankeeksperiment har jeg netop villet vise, hvor urimelig den modsatte Tanke er, der lader de store Mennesker være et og alt (eller tenderer dertil).

De to Opgaver: *at stifte ny Kultur* og *at udbrede den vundne Kultur*, behøve i Virkeligheden ikke at komme i Strid med hinanden. Der er da ingen Grund *til* at tage ensidigt Parti for nogen af dem, og det er unaturligt at stille dem i Modsætning til hinanden. Dertil kommer, at — som allerede bemærket, — det store, det kulturstiftende oftest arbejder sig frem i de udvalgte Menneskers Indre paa en overvejende instinktmæssig Maade. Først naar det er kommet til en vis Udvikling ad denne *uvilkaarlige Vej, kan* det blive Genstand *for besindig og* vilkaarlig Bearbejdelse, Tilegnelse og Udbredelse. Derfor kunne ydre Anstrængelser, særlig Statsforanstaltninger gøre saa overordentligt lidt for at stifte nye Kulturstrømninger. De saakaldte »Kulturlande« kunne ofte, være længst fra at stifte ny Kultur. Det mest storartede, som er kommet frem paa Aandslivets Omraade i den nyeste Tid, den moderne russiske Literatur, kom fra et Folk, man i Vesteuropa havde vænnet sig til at betragte som barbarisk. Ingen Statsforanstaltning vilde her kunne hjælpe.

Der findes i Dr. Brandes' anden Artikel en noget uklar Udtalelse. »I Reglen,« siger han (p. 24), »føles ikke Spaltningen mellem den demokratiske og den aristokratiske Betragtningsmaade, fordi man samtidigt i Staterne gør adskilligt for Massernes elementære Kultur og en lille Smule for de kulturbærende Elementers Vel.« Menes der med »kulturbærende« Elementer saadanne, som stifte ny Kultur, da staar Staten afmægtig overfor dem. Kun højst indirekte kunne Statsforanstaltninger hjælpe her. *Ingen Statsmand kan frembringe »Kulturkilder.« De Lag, fra hvilke disse Kilder komme, ere endnu* ikke *opdagede. Netop fordi man ikke ved, hvor disse Lag ligge, er den rigtigste Vej at gaa den: at skaffe saa gunstige Livsbetingelser for saa mange som muligt.* »Derved

forøges,« som jeg har vist i »Demokratisk Radikalisme« (p. 854—858), »ikke blot Muligheden for, at der kan opstaa Stormennesker, men ogsaa for, at de kunne finde den Anerkendelse, Tilslutning og Modvægt, uden hvilke deres Virken ikke bliver frugtbar og gavnlig.« Skal man sætte *en Opgave for Samfundet*, kan der aabenbart kun sættes: at udbrede den Kultur, som er vunden, — naturligvis ikke blot den »elementære«, men al hidtil vunden Kultur, — og ikke blot til én, men til alle Klasser i Folket, eller til saa *[145]* mange Klasser som muligt. Derved vil Jordbunden beredes saaledes, at de Spirer, den maatte indeslutte, ville kunne udfolde sig. I min Etik (p. 367) har jeg set Statsmandens Genialitet og Betydning deri, at han formaar at »opdage de nye Livsspirer i Folket og — direkte eller indirekte — yde dem den Hjælp og Støtte, de behøve,« og »at han paa ejendommelig Maade fortætter aandelige Elementer og Kræfter, som i *Forvejen* røre sig.« Men Betingelsen er netop, at de i Forvejen røre sig.

Selve Udbredelsen af *den vundne* Kultur *kan i øvrigt kræve Stormennesker*, lige saa vel som Opdagelsen af de nye Kulturspirer. Endnu er det Spørgsmaal ikke løst, i hvilken Form og paa hvilken Maade Kulturindholdet bedst bibringes dem, der leve i de ringeste Kaar og have de tarveligste Forudsætninger. Meget taler for, at der maa finde en hel Omsmæltning, for saa vidt en Nydannelse Sted, før den folkelige Tilegnelse af Kulturindholdet kan finde Sted. Rousseau og Pestalozzi vare Stormennesker lige saa vel som mange, der nævnes højt i Videnskab, Kunst og Statsliv, og der er endnu Plads for megen Storhed paa den Vej, de have betraadt.

Der synes ikke at være nogen Grund til at klage over »Vulgariseringen«. Det virkeligt store vil nok kunne arbejde sig frem, selv om der anvendes endnu langt mere end hidtil paa »Massernes elementære Kultur.« Dersom »Vulgariseringen« skulde føre til, at det store ikke saa let trives og ikke saa let forstaas, saa er det et Tegn paa, ikke at vi have for megen »Vulgarisering«, men at den ikke drives paa den rette Maade, — at ingen Stormennesker have arbejdet i dens Tjæneste!

Naar det er umuligt at angive en Metode til ligefrem at skabe Stormennesker, saa er det ikke mindre umuligt at angive en aldeles sikker Ordning, der kan føre til, at Stormenneskene altid faa den Indflydelse i det menneskelige Samfund, som tilkommer dem. Og det af den Grund, at *Striden i den menneskelige Verden* paa alle Omraader netop staar om, hvad Storhed er, og hvem der er stor. At sige: Stormenneskene skulle regere! er et meget barnligt Program, som minder om den Konstitution, Sismondi udkastede som Dreng, og hvis første Bestemmelser vare disse: § 1. Tous les Français seront heureux. § 2. Tous les Français seront vertueux. At finde en saadan Maalestok *[146]* for Storheden, at den straks anerkendtes af alle og sattes paa Herskersædet, vilde

være at finde de vises Sten. Den er hidtil kun funden i Drømmenes og Utopiernes Verden. I den virkelige Verden er den eneste mulige Fremgangsmaade den, at de store, i det hele de kyndige og erfarne, maa stræbe at overbevise de andre. Konger, Ministre, Folkemængder — alle Slags Magthavere høre til disse »andre«. Kun paa den Maade kan Sandhed og Ret blive forbundne med Magt.

Demokrati, siger Dr. Brandes, betyder Folkeherredømme og intet andet. Hertil er at sige, at intet fornuftigt Menneske nu til Dags ved Demokrati forstaar hele Folkets *umiddelbare* Herredømme. Herredømmet maa altid udøves af nogle faa. Spørgsmaalet er, hvorledes disse faa skulle udfindes; de skulde jo helst være saa store som muligt. Der synes kun at være tre Maader, paa hvilke faa kunne herske over mange. Det kan for det første ske ved fysisk Tvang og ved den *Frygt*, denne indgyder. Her forudsættes da, at de faa raade over Vaaben, der gøre dem det muligt at faa Bugt med de mange. Det kan for det andet ske ved *uvilkaarlig, pietetsfuld eller beundrende Tilslutning og Efterligning* fra de manges Side. Det er Autoritetsforholdet i dets ædleste Skikkelse. De mange optræde her mere aktivt, end hvor Tvang og Frygt ere det afgørende. Denne Aktivitet bliver endnu større, naar der fra begge Sider føles Trang til at konstatere i bestemt og udtrykkelig Form, *hvor mange* der ville give de ledende deres Tilslutning. Derved komme vi til den tredje Form, som nu er den almindelige i civiliserede Lande, og som bestaar i, at *Folkets gennem Afstemning udtalte Vilje* giver Ledelsen af de offentlige Anliggender den sidste Sanktion.

Dersom Dr. Brandes har udfundet en Maade, paa hvilken et Mindretal kan komme til at herske, og som er forskellig fra disse tre, burde han ikke for længe lade Menneskeheden i Uvidenhed om denne Opdagelse. Det kan dog ikke være hans Mening, at den skal være de lykkelige faas Særeje.

Det skyldes en fuldstændig Forvrængning af mine Udtalelser i min »Etik«, naar Dr. Brandes (p. 6 f.) lader mig lovprise Flertalsherredømmet i og for sig. Paa den Side i min Etik (p. 397), som han citerer, minder jeg udtrykkeligt paany om, at »alt stort og godt er udgaaet fra Enkeltmænd og har fundet sin første Pleje i mindre Kredse.«
[147] Men naar en Ide skal træde ud i Virkeligheden, behøver den Tilslutning, maa vinde Stemningen for sig. Jo mere aandelig Udvikling og Selvstændighedsfølelse udbreder sig, des mindre bliver det muligt at gennemføre betydelige Foranstaltninger ved Tvang eller ved blot at støtte sig til den dunkle Følelse, en Autoritet kan sætte i Bevægelse. Der maa gøres en bestemt Prøve paa, om Flertallet er overbevist. Denne Prøve kan man en Tid lang unddrage sig, naar man raader over den fysiske Magt; men man vil da ogsaa blive afmægtig netop paa de væsentligste Omraader, — og i Længden vil

Flertallets Sanktion vise sig uundværlig. Jeg har ikke sagt, at Flertallet altid har Ret. Men saa længe Flertallet ikke er overbevist, saa længe er Diskussionen om offentlige Afgørelser ikke sluttet. Hvis der nu *maa træffes en Afgørelse*, skøndt Spørgsmaalet endnu staar aabent, *saa det ikke vides, om Flertal eller Mindretal har Ret*, saa er det jeg siger, at det er *rimeligere*, at Flertallets Vilje staar ved Magt Det er rimeligere allerede af den Grund, at Flertallet vil kunne *sætte* sin Vilje igennem med Magt (naar da Mindretallet ikke raader over særegne fysiske Magtmidler, der opveje Tallet). Ved ethvert Forsøg paa at indrette en Forfatning, vil det, om end ad nok saa mange Omveje, tilsidst være Flertallets Stemning, det kommer an paa. Jeg har ikke lagt Skjul paa, at der heraf kan udspringe tragiske Konflikter, idet Minoriteten lige saa vel kan have Retten paa sin Side. Under *enhver* Statsforfatning er der Mulighed for en Konflikt mellem den ideelle og den reelle Magt Derfor har jeg sagt, at enhver Stat er en Nødstat. Jeg er ingen ubetinget Beundrer af Parlamentarismen, men har selv fremhævet, at den i Europa er en historisk betinget Statsform, der har sine store Ulæmper. (Smlgn. min Afhandling om Alexander Hamilton i »Tilskueren«s Septemberhæfte 1889). I Afsnittet om Staten i min Etik har jeg søgt at afveje Forholdenes og Retningernes forskellige Sider saa omhyggeligt, som det var mig muligt indenfor den Ramme, jeg havde sat mig. En af mine nærmeste Venner, der ikke er enig med mig i politisk Henseende, sagde, da han havde læst Bogen, at mine politiske Meningsfæller vist vilde blive skuffede ved den. Denne Ytring er mere berettiget end Dr. Brandes' forvrængende Spot. Ganske vist, overfor en Anskuelse som »aristokratisk Radikalisme« (der, i Forbigaaende sagt, hellere kunde kalde sig »radikal Aristokratisme«) vilde selv den største Grad af *[148]* Upartiskhed, jeg vilde kunne hæve mig til, ikke være nok til at afføde en anerkendende Dom.

Lige saa usandt som *det* er, naar det siges om mig, at »jeg godkender de bestaaende Institutioner«, lige saa lidet rammes jeg ved den Bemærkning, at jeg føler mig tilfreds i min Tidsalder. Tvært imod, jeg kunde ønske mig en langt lykkeligere Tid at leve i. Tiden er baade for gammel og for ung, for overmoden og for grøn. (De Fænomener, hvor det grønne og det overmodne mødes i skøn Endrægtighed, er mig især vederstyggelige). Der mangler Harmoni i Tro og i Liv. Overleveringen tynger, og dog er det ikke formet og fuldbaarent, som skal afløse den. Det gælder for Livet i den enkeltes Sind, og det gælder for det sociale Liv. Men naar der (som Tilfældet er i en Etik) er Tale om mulige Udgangspunkter for Viljen og Handlen, ser jeg ikke, der er Grund til udelukkende at dvæle ved den Art Betragtninger. Det gælder da at se til, hvad der kan faas ud af det givne Grundlag. — Enhver Tanke om Fremtiden og enhver Indgriben er til syvende

og sidst et Spring i Mørket, da vi ikke kunne overse alle Forhold i deres Konsekvenser. Behageligere er det maaske, og fornemmere (og der er jo dem, der »fremfor alt elske det fornemme«), at stille sig udenfor Geled og lade Tankerne svæve og Viljen hvile i det ubestemte eller i det fanta- stiske. For dem, der (med Rette eller Urette) føle det som deres Pligt at klare deres Tanker om de Opgaver, der ere os stillede under de Forhold, som nu én Gang ere de, vort Liv er underlagt; for dem maa den Forvisning være ledende, at Fremtiden udvikler sig af, hvad der allerede nu er anlagt og til Stede som Mulighed, og ikke af det, en lunefuld Fantasi kan foregøgle. Fører hin Forvisning end ikke til at udtale glimrende og æstetisk pointerede Tanker (eller rettere Ord), saa fører den maaske ad sin jævne Vej til sundere og mere blivende Resultater.

2. Det er paa Tide at gaa *over til* det andet af de to Stridspunkter, som angaar Velfærdsmoralen.

Ligesom jeg i min første Artikel erklærede, at jeg ikke bestemt kunde afgøre, i hvilken Betydning Sætningen om de store Mennesker i Dr. Brandes' Artikel »Aristokratisk Radikalismes skulde tages, saaledes erklærede jeg fremdeles, at jeg ikke ved de enkelte Udtalelser og Udviklinger bestemt kunde afgøre, om det var Fr. Nietzsche eller G. Brandes eller dem begge, jeg havde for mig. Dette faar særlig Anvendelse paa
[149] den *Kritik af Velfærdsmoralen, som* fandtes i Dr. Brandes' Artikel, og som hørte til det i den, som overraskede mig mest. Jeg tog da det Parti at holde mig til Indvendingerne mod Velfærdsmoralen, som de forelaa, og omtalte deres Forfatter kun i ubestemte Udtryk (f. Eks. »den, der har opstillet denne Indvending«). Men jeg kunde ganske vist ikke faa andet ud, end at Dr. Brandes, om han end ikke selv havde fundet paa disse Indvendinger, saa dog gav dem sin fulde Tilslutning, Derom syntes hele Fremstillingens Art og Tone mig at vidne. Paa flere andre Punkter tog desuden Dr. Brandes bestemt Afstand fra Nietzsche, i det mindste ved smaa indskudte Vendinger, som det ogsaa her vilde have været ham en let Sag at anbringe. Men her er (man efterse »Tilskueren«s Augusthæfte, p. 584 f.) ikke en Stavelse, ikke en Betoning, som antyder nogen Afstand mellem Referent og Forfatter.

Og jeg skal sige Dr. Brandes endnu en Grund, hvorfor jeg antog, at han nu sluttede sig til Forkastelsen af Velfærdsmoralen, skøndt jeg vidste, at han tidligere selv har hyldet denne. Jeg *forudsatte, at der dog var saa megen Konsekvens i hans Tankegang*, at *han ikke paa én Gang antog Nietzsches Hovedpaastande og Grundanskuelser og fastholdt Velfærdsmoralen*[1)]. Fra Nietzsches Standpunkt er det konsekvent at forkaste

[1)] Dette var ogsaa en af Grundene til, at jeg saa skarpt kritiserede Dr. Brandes' første Udtalelser om Stormennesker, skøndt deres Fortolkning var noget usikker. *Ti den i Artiklen fremførte* og *uimodsagte*

Velfærdsmoralen. Denne er jo kun det filosofisk afklarede og formulerede Udtryk for en Tendens, der (som jeg i min første Artikel p. 870 har omtalt) kan forfølges tilbage *[150]* til den gammelindiske Husordning, en Tendens, der har udfoldet sig gennem græsk og kristelig Etik og ligger til Grund i den moderne Humanitetsfølelse. Med hele denne Udvikling bryder Nietzsche i sin »Moralgenealogi«, ja han bryder ganske Staven over den. Og i Nutiden ser han den største Fare i »de lidendes Sammensværgelse mod de sunde og sejerrige.« Hans Feltraab kan udtrykkes saaledes: Ve eder, I lidende! Fremad, I lykkelige! Derimod fastholder Velfærdsmoralen, hvad jeg har kaldt de lidendes Menneskerettigheder.

Derfor vilde jeg ikke tro mine egne Øjne, da jeg i Dr. Brandes' anden Artikel læste følgende: »Jeg havde sat mig til Opgave at fremstille Nietzsche, ikke at markere *ethvert nok saa underordnet Punkt*[1)], paa hvilket jeg var uenig med ham. Jeg vilde derved ikke have opnaaet andet end at slaa Skikkelsen i Stykker. Derfor gengav jeg hans Indvendinger mod Lykkemoralen uden Kommentar.« Et underordnet Punkt! Det er jo det, hvorpaa alt kommer an, saa sandt som det ved en etisk Anskuelse især kommer an paa, hvilket Vurderingsprincip man hylder. Skiller man sig fra Nietzsche paa dette Punkt, maa man væsentlig ændre sin Opfattelse af ham paa flere andre Punkter. Det stemmer meget vel med Velfærdsmoralen at tale imod slap Filantropi og sygelig Medlidenhedsfølelse; men det er uforeneligt med den at lovprise en Anskuelse som Nietzsches, der hævder en Dualisme mellem de store og de smaa, de stærke og de svage, de lykkelige og de ulykkelige, de sunde og de lidende. Nietzsche har selv følt, at jo stærkere denne Modsætning betones, des større bliver Konflikten med Velfærdsmoralen, og at der maa træffes et Valg mellem Fornemhedens Standpunkt og det Humanitetsstandpunkt, som Velfærdsmoralen betegner. Velfærdsprincipet fører til *en stadig fortsat* Stræben efter *at udvide* de lykkeliges Kreds; den Nietzscheske Grundtanke sætter en evig Kløft mellem de lykkelige og de ulykkelige.

En ung Forfatter, Hr. Arnold Rohde, har da ogsaa truffet sit Valg. Han har taget Dr. Brandes paa Ordet, proklameret Nietzsche som Tidens Frelser, Brandes som hans Profet og sig selv som en af de første Disciple. Han har med en vis Konsekvens forkyndt

Forkastelse af Velfærdsmoralen forekom mig at tyde paa, at Ordene *om Stormenneskene som Historiens Maal maatte* tages i *deres strængeste Betydning. Kun* ved den mildere Fortolkning, Dr. Brandes nu har givet, bliver det muligt at fastholde Velfærdsmoralen. Men saa maa man ogsaa erklære sig uenig med Nietzsche i alle Hovedpunkter. Dr. Brandes kan ikke slippe for den Modsigelse, jeg her finder hos ham, uden enten ved at overføre den paa Nietzsche selv (*da den mildere* Fortolkning af Ordene om Stormenneskene er uforenelig med Velfærdsmoralens Forkastelse), eller ogsaa ved ganske at sige sig løs fra Nietzsches Lære (da den *strængere* Fortolkning af Ordene om Stormenneskene er uforenelig med Antagelsen af Velfærdsmoralen).

[1)] Udhævet af mig.

[151] den nye Lære under Titelen: »Aristokratisk Radikalisme contra Velfærdsmoral«[1)]. Men han bliver udtrykkelig desavoueret af Dr. Brandes, overfor hvis ovenanførte Udtalelse dette »contra« optræder med en ubønhørlig Ironi.

[152] Naar jeg gør Regnskabet op med Dr. Brandes, faar jeg da følgende Resultat.

Hvad det ene af de to Stridspunkter angaar (om de store Mennesker som Historiens Maal), har han brækket Spidsen af de dristige Sætninger, der gav Artiklen »Aristokratisk Radikalisme« dens egentlige Betydning. Derved er dette Stridspunkt skaffet ud af Verden, og der er i Artiklen, hvad det egentlige Tankeindhold angaar, ikke sagt andet end hvad der ofte er sagt før. *Hvad det andet Punkt angaar (om Velfærdsmoralen), har han hildet sig i en tydelig Selvmodsigelse og er havnet i et Standpunkt, som ikke blot hans Modstandere, men ogsaa hans Mester og hans Discipel erklære for uholdbart.* — Mon jeg ikke skulde have brugt et »mildt« Udtryk, naar jeg har erklæret Artiklen om Nietzsche for ukritisk?

* *
*

Hermed *kunde* jeg — hvad Sagen angaar — slutte Polemiken med stor Sindsro. Men — med Fare for, at Dr. Brandes skal sige, at det ikke »klinger ægte«, kan jeg

[1)] Siden jeg er kommen til at omtale Hr. Rohdes lille livlige Skrift, vil jeg i stor Korthed gaa ind paa hans Kritik af min Etik, der danner Indledning til hans begejstrede Tilslutning til den aristokratiske Radikalisme, hvilken han som sagt opfatter mere konsekvent end Dr. Brandes. Hans Kritik misforstaar min Fremstilling i tre Hovedpunkter. 1) Imod min Bedømmelse af, hvad jeg har kaldet Øjebliksstandpunktet, indvender han, at man jo dog i det enkelte Øjeblik kan tage Hensyn til hele Livet, sætte det enkelte Øjeblik over alt andet, hvad der kan opleves. Han har ikke lagt Mærke til, at saaledes som Øjebliksstandpunktet er beskrevet, og saaledes som det forsøgtes gennemført af Aristippos, udelukker det netop et saadant Hensyn (hvad enten dette fremtræder i Erindringens, Forventningens eller Instinktets Form). Det Standpunkt, han forsvarer, er altsaa et andet end det, jeg har omtalt. 2) Jeg lærer i min Etik, at *Velfærd bestaar i Virksomhed, altsaa i Kultur* (hvorved jeg forstaar Bearbejdelsen af det naturligt givne). Hr. Rohde mener, at jeg derved opgiver Velfærdsprincipet. Og naar jeg saa føjer til, at *al Kultur ikke uden videre er* af *etisk* Værdi, fordi den kan komme i Strid med Velfærdsprincipet, saa mener han, at jeg „kører i Ring". Han har glemt den elementære logiske Regel, at fordi A er B, behøver B ikke altid at være A.: En Tænker er et Menneske, men ikke alle Mennesker ere Tænkere. De etisk-sociale Opgaver, hele det sociale Spørgsmaal, opstaa netop ved, at Kulturudviklingen og den Arbejdsordning, den medfører, kommer i Strid med Velfærdsprincipets Fordringer. Kulturudviklingen kan føre til, at der lægges for store Byrder paa enkelte Klasser og Individer, at enkelte Ævner begunstiges paa andres Bekostning, at Kræfterne splittes paa usund Maade. De specielle etiske Problemer opstaa, som jeg i en udførlig Fremstilling af alle Sider af den materielle og den ideelle Kultur har søgt at vise, netop ved, at skøndt Velfærd bestaar i Kulturvirksomhed, fører ikke al Kulturvirksomhed (i den Betydning, i hvilken jeg tager Ordet) til; sand Velfærd. 3) Naar jeg taler om Slægtens Velfærd som etisk Maalestok, tillader Hr. Rohde sig uden videre at indskyde (se p. 13 i hans Pjece) Ordet „nulevende", saa at han tillægger mig den Mening, at alt skal gaa ud paa at tilfredsstille *den nulevende Slægts* Krav! — Paa Grundlag af disse tre Misforstaaelser (foruden nogle mindre) er Hr. Rohde saa i en Avis bleven anerkendt som den, der har „paavist Principforvirringen" i „Universitetets Patentmoral"! Ak nej, der doceres ogsaa en helt anden Moral ved Universitetet, og vi have nu tillige set, at ogsaa Dr. Brandes fastholder et Patent paa den af Hr. Rohde angrebne Lære.

ikke lade være at udtale, at lige saa modstræbende som jeg er gaaet til *denne* Strid, lige saa ilde til Mode har jeg følt mig ved at se en af de betydeligste Mænd i vor Literatur optræde paa den Maade, det her er sket. Jeg vil ikke undersøge, om Dr. Brandes er en stor Mand, heller ikke, om det havde været bedre, om han havde kunnet undværes. Men jeg vil slaa fast, at han ikke kunde undværes her hjemme. Det skal aldrig glemmes ham, hvilket Liv og hvilken Bevægelse han har vakt, og hvor mange friske Strømninger han har ledet ind over vort Aandsliv. Han har Egenskaber, som jeg vilde misunde ham, hvis jeg ikke i saa høj Grad beundrede dem. (Hvem skulde vel mere kunne vurdere Betydningen af Ævnen til at vække og begejstre, end den, hvis Lærervirksomhed stadig bringer ham i Berøring med de unge, og som saa ofte maa sige sig selv, at om han ellers skulde have nogle Betingelser for sin Gerning, denne har han i hvert Tilfælde ikke?). Vort Land maa være meget rigt paa store Kræfter, siden det har haft Raad til ikke at tage denne betydelige Kraft i sin Tjæneste. Der *[153]* er gjort stor Uret mod Georg Brandes. Men det forekommer mig rigtignok, at i de senere Aar er der ingen, der øver større Uret mod ham end han selv. Maatte han dog ikke fortære sin Kraft i usammenhængende Journalistik og i løse Proklamationer af Fænomener, der især synes store, fordi de ere barokke og sygelige! Maatte han kunne samle sig til et saadant betydeligt Værk, som vi endnu have Ret *til at* vente det fra en Haand som hans!

Harald Høffding.